

GYVIEJI ARCHYVAI

Atminties keliu - Merkinės žydų bendruomenė

Merkinėje buvo kalėjimas. Kaliniai dažniausiai buvo kitatikiai. Tik labai retai žydai ten pakliūdavę. Vietos policijoje dirbo keletas policininkų, kuriems vadovavo jaunesnysis leitenantas.

Jie dėvėjo oficialias uniformas, nuo juosmens prie diržo kabėjo kardas. Žmonės reikė jiems pagarbą, kuri kilo iš baimės. Policijai daug darbo nebuvo. Žydai rūpesčių nekėlė. Turgaus dienomis, kurios buvo ketvirtadienį, kai kitatikiai parduodavo savo produktus, su pinigais savo kišenėse jie eidavo į vietos užkeigą išgerti mažą stikliuką viskio. Stikliukai dažnai virsdavo buteliu. Šis išgėrimas baigdavosi tuo, kad kitatikiai į gatvę išeidavo visiškai girti. Tada policija įsikišdavo ir uždarydavo juos, kol išsiblaivydavo. Taip atsitikdavo ir per šventes. Kai išeidavo iš bažnyčios, eidavo į smuklę viskio.

***

„Mano pirmasis mokytojas buvo Leibe iš Seirijų. Jis gyveno mažame mediniame name. Jo mokykloje buvo dvi klasės. Vienoje mokė hebrajų alfabeto ir skaitymo iš maldų knygos. Kitoje buvo mokomasi Talmudo. Vaikai, kurie pasirodydavo puikiai, gaudavo saldinių. Silpniesni dažnai buvo baudžiami stovėjimu kampe. Mokytojas nešiojo popierinę kepurę, dėl ko vaikai iš jo juokdavosi. <...> Penktadieniais jis pasikviesdavo tėvus pasiklausti, kaip yra tikrinamos vaiko žinios. Kartą buvau labai nustebęs, kai pamačiau savo tėvą. Mano širdis ėmė smarkiai plakti. Kai skaičiau iš maldų knygos, pradėjau iš susijaudinimo verksti. Staiga ant mano galvos ėmė byrėti monetos – buvau priblokštas. Tai

buvo prizas, kurį gavau už gerą skaitymą. Iš kur tos monetos ėmė kristi? Mokytojo žmona užlipo į palėpę ir pabėrė monetas, kurias jai padavė mano tėvas.

Būdami dešimties vaikai pradėdavo mokyti Gemarą. Mokydavosi iki 12 ar 13 metų. Tada gabesni vaikai studijas tęsdavo Lydoje, Voložine ar Slobodkoje (Kauno priemiestyje). Kiti mokytojai tuo metu buvo Šimonas Melamedas, Abba Melamedas ir Moše Jehezekelis. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą mieste buvo įkurtas žemesnio lygmens Ješiva (judaizmo dvasinė seminarija).

Čia galėjo mokyti vaikai nuo trylikos metų. Ješiva buvo prižiūrima Rabino Michel, kuris buvo labai išsilavinęs. <...> Pamokos vykdavo Klois arba Bet Hamedreš. Kiekvienas berniukas pamokai pasirodavo pats. Kartais ruošdavosi du berniukai. Pamokos tęsdavosi iki vėlumos. Dėl karo baimės tamsiu paros metu vieni bijodavome eiti namo, todėl tėvai ateidavo mūsų pasiimti.

Merkinėje taip pat buvo žydų pradinė mokykla, kurioje mokslas buvo nemokamas. Ten buvo studijuojama Sidur (judėjų maldynas, kuriame surašytos maldos, psalmės ir palaiminimai – **aut. pastaba.**), Biblija ir hebrajų kalba. Taip pat būta dviejų vidurinių mokyklų. Viena – kitatikiams, kita – žydams. Kiekvienoje mokykloje buvo po 4 klases ir tie, kurie baigdavo tą mokyklą, mokslus tęsdavo gimnazijoje. Žydų mokykloje berniukai ir mergaitės mokėsi kartu. Studijų kalba buvo rusų. Svirskis buvo gimnazijos vadovas. Mokytojas, kurio vardas buvo Be-

stomskis, taip pat mokė gimnazijoje, vėliau jis tapo žinomumu dėl savo matematikos vadovėlio.

<...> Merkinės mieste policija tikėjo ir įtarinėjo, kad žydai naudojo krikščionių vaikų kraują, kad iškeptų Paschos macų. Prisimenu, kaip kartą ieškodamas kraujo dėmių į sinagogą atėjo policijos pareigūnas. Žydai atidarė Šventą arką ir parodė jam Kiduš vyno butelį – grynas vynas – be kraujo.

Kareivius savo mieste matėme retai. 1912-1913 m. mūsų krašte vyko kariniai mokymai. Kariai buvo apgyvendinti žydų namuose. Tais metais arkliai buvo konfiskuoti kariuomenės reikmėms. 1914 m. rusų vyriausybė nusprendė, kad visi žydai, kurie gyvena miestuose šalia sienos su Vokietija, turi palikti namus ir vykti į Rusijos gilumą. Kai kurios iš tų šeimų atvyko į Merkinę. Juos priėmė gventi žydų namus. Kartu buvo paskirtas karo komendantas, ir karo policija prižiūrėjo žydų veiklą.

Rusų armija patyrė pralaimėjimą, frontas priartėjo prie Merkinės. Per keturias kitas dienas patrankos apšaudė miestelio centrą. Po to čia vyko kovos akis į akį tarp vokiečių ir besitraukiančių rusų kareivių. Gyventojai slėpėsi rūsiuose ir mūriniuose pastatuose. Kai kurie slėpėsi savuosiuose, kiti – kaimyno namuose. Tik kai pasibaigė kovos, žydai išėjo iš savo slėptuvių ir rado save jau po vokiečių okupaciją.

Naujieji valdytojai buvo visiškai kitokie: nauja kalba ir nauja valdymo sistema. Nauji šeiminkai su žydais elgėsi pagarbiai“ (citatos pabaiga).

1918 m. Lietuvos Tarybai paskelbus apie Nepriklausomos Lietuvos valstybės sukūrimą, keitėsi ir žydų bendruomenės situacija. Apie tai rašo emigrantas iš Merkinės Dovydas Halperinas. Anot jo, Nepriklausomos valstybės sukūrimas stipriai paveikė ir žydų bendruomenės ekonominę, kultūrinę, visuomeninę gyvenimą. Jeigu iki tol miesto ir žydų visuomeninis gyvenimas buvo tvarkomas pagal neformalius susitarimus, remiantis tradicija, tai dabar, sukūrus valstybę ir institucijas, baigėsi savanoriški mokėjimai ir bendruomenės kasą, prasidėjo mokesčių mokėjimas pagal įstatymą, atsirado licencijų verslui išdavimas ir t.t. Tiesa, kaip ir anksčiau žydų ir kitatikų santykiai iš esmės apsiribojo komercija. Žydai vertėsi prekyba, teikė amatininkų paslaugas, kitatikiai (lietuviai, rusai, totoriai) gi parduodavo produktus miesto turguje, kuris vykdavo ketvirtadieniais, ir naudojosi žydų teikiamomis paslaugomis.

Miestelio centras buvo apstatytas žydams priklausiusiais pastatais. Čia namo neturėjo jokios kitos tautybės vadininkas. Visos centre esančios parduotuvės taip pat priklausė žydams.

Merkinės žydai

Vienas iš to meto pasiekimų buvo miesto vandentiekis. Jį Abraomas Zalmano Raiznerio iniciatyva suprojektavo du Kauno inžinieriai broliai Korlanzikai. Pastačius vandentiekio bokštą, miesto gyventojai galėjo prisijungti prie tekančio vandens tiekimo sistemos. Tuo metu tokios sistemos neturėjo nė vienas Lietuvos miestas!

Merkinės žydų bendruomenė pasižymėjo aktyvia visuomenine, kultūrine veikla, veikė įvairios socialine veikla užsiimančios šalpos draugijos, religinės organizacijos, Macabi sporto klubas. Penktadieniais žydai gausiai rinkosi į pirtį, ruošėsi šabui. „Miesto žydai jautėsi taip, tarsi gyventų savame pasaulyje, žydiškame pasaulyje. Viskas buvo daroma pagal papročius ankstesnių kartų, jie nesijautė kaip pašaliečiai“ (cit. Jokūbas Milleris). Kad žydai gyveno gana uždara visuomeninė gyvenimą, pasako ir faktas, jog jie turėjo atskirą gaisrininkų komandą.

Viena iš vyraujančių XX a. pradžios ir tarpukario demografinių tendencijų tarp žydų etnosu buvo emigracija. Jaunesnės kartos atstovai, paveikti sionizmo idėjų, skelbiančių apie žydų valstybės sukūrimą Palestinoje, savo gyvenimo su Lietuva ir Merkinė nesiejo. Daugumos svajonė buvo biblinė Pažadėtoji žemė. Žydų gyvenvietė Palestinoje – Izraelis. Kokia tai buvo svajonė, Merkinės žydų jaunimui atskleidžia Doritos Blatštain pasakojimas: „Atsimenu nuostabią studentės Minalės Amerikanski pasakojimą. Ji pasakojo, kad šalia sinagogos (Merkinės), rytinėje dalyje, yra nuo žvilgsnių paslėptas rūsys. Visi, kurie randa įėjimą į šį rūšį ir eina ten su balta ožka, gali pateikti tiesiai į Izraelio žemę. Ir ten, Izraelyje, jie valgo apelsinus, o saulė niekada nenusileidžia. Mes ja tikėjome. Mes, vaikai, ėjome aplink sinagogą ir ieškojome to įėjimo. Tai darėme visą vasarą, kol neatėjo žiema ir neprišnigo. Net kai pirmą kartą sutikau emisarus ir brigados karius, kurie atvyko padėti holokaustą išgyvenusiesiems, ir net kai jie pasakė apie Izraelio žemę ir kelionę į Izraelį, Minalės istorija išliko mano

atmintyje. Realybė negalėtų pakeisti tokios legendos.“

Tarpukariu daug žydų iš Merkinės emigravo į JAV, Pietų Ameriką, Palestiną. Likusieji gyveno sau įprastą gyvenimą iki 1940 m., kai prasidėjo sovietų okupacija. Pirmosios sovietų okupacijos metais žydai, kaip ir lietuviai, patyrė dideles represijas: suvaržyta spauda, uždarytos privačios ir bendruomeninės mokyklos, iš mokytojų pašalinta hebrajų kalba, apribotas visuomeninių organizacijų veikimas, didelį smūgį žydų verslumui sudavė nacionalizacija – ne tik žydams priklausiusio bendruomeninio turto, bet ir privačių namų. 1941 m. birželio trėmimų metu iš Merkinės ir jai priklausiusių kaimų sovietai ištrėmė 9 šeimas: 5 lietuvių ir 4 žydų (prekybininko Leono Gelerio, prekybininko Izraelio Kubicko, Šmuelio Kabačniko ir Makso Odineco). Iš viso – 40 žmonių.

Žydų padėtis dar labiau pablogėjo Vokietijai pradėjus karo veiksmus prieš Sovietų Sąjungą. Merkinės miestelis labai stipriai nukentėjo nuo karo veiksmų. Sugriauta dauguma žydams priklausiusių pastatų. Daug parduotuvių buvo išplėsta. Pirmomis nacių okupacijos dienomis Merkinėje buvo įsteigta vokiečių kalnų komendantūra. Dėl hitlerinės Vokietijos pozicijos žydų atžvilgiu žydų bendruomenė iškart pradėta persekioti. Kelios dešimtys žydų dėl kolaboravimo su sovietais buvo nubausti mirties bausme. 1941 m. vasaros antroje pusėje žydams buvo įsakyta ant nugaros ir krūtinės prisisiūti geltonas žvaigždes su raide „J“, jiems liepta vaikščioti ne šaligatviu, o gatvės viduriu, taip pat apribotas judėjimas vėlyvu paros metu. Žydus vokiečiai taip pat išnaudojo viešiesiems darbams: varė taisyti kelius, kasti griovių ir pan.

1941 m. rugpjūčio mėn. visi Merkinės žydai buvo suvaryti į sinagogas, įkurtas getas. Ginkluotų kareivių ir vietos policininkų saugomo geto kaliniai trūko maisto. Kai kurie lietuviai stengėsi padėti, nešė sinagose uždarytiems žydams maisto produktų. Dalis sargybinių apsimėsdavo, kad

nemato, ir maistas būdavo perduodamas. Geto viduje žydai susiorganizavo komitetą, kurio nariais buvo mokytojas Abraomas Sidranskis, Bezalelis Vainšteinas ir kiti. Išrinkti atstovai stengėsi užmegzti ryšius su vietine valdžia ir pagerinti gete uždarytų žydų gyvenimo sąlygas. Buvo manoma, kad žydai bus išvežti darbams. Deja, Merkinės žydai buvo sušaudyti 1941 m. rugsėjo 10 d. už Stangės upelio esančioje smėlingoje vietoje. Pagal K. Jėgerio raportą Merkinėje buvo nužudyti 854 žydai: 223 vyrai, 355 moterys ir 276 vaikai.

Apie žydų žudynes Gardino g. gyvenęs Merkinės gyventojas Kazys Poguzelskis liudijo taip: „Pro trobos langą mačiau Merkinės žydus, varomus prie duobės. Pirmiausia surištomis rankomis varė žydų vyrus. Prieš kalną bėgo trys policininkai, o paskui juos – apsuptas girtų policininkų ir esesininkų būrys pasmerktųjų. Matėsi, kaip juos mušė lazdomis ir šautuvų buožėmis bei vertė bėgti. Ant kalniuko juos suguldė ir vėl mušė, ir tik tada varė prie netoli esančios duobės. Kai susidorėjo su vyrais, tada varė moteris. Kaip šiandien prisimenu, kai kartu su minia pasmerktųjų pro mano langus į mirties vietą ėjo, vesdama už rankų savo vaikus, merkiniečių mylima ir gerbiama mokytoja Mansauskienė. Nešėsi savo vaikus ir kitos moterys. Šiurpus buvo vaizdas. Viena mergina iš būrio staiga puolė bėgti. Deja, vargšė nubėgė toli. Ją nušovė prie pat Stangės upelio kriaušio, netoli mano namų. Pragyvenau 83 metus, tačiau tokio šurpus, sukrečiančio vaizdo nemačiau...“ Taip buvo sunaikinta sena ir garsi Merkinės žydų bendruomenė.

Pagerbdami šios bendruomenės atminimą rugsėjo 23 d. į Merkinės muziejų susirinkusieji pasikeisdami perskaitė visų Merkinėje nužudytų žydų šeimų pavardes ir prisidėjo prie visoje Lietuvoje vykdytos akcijos „Vardai“, primenančios, kad žmonės – tai ne skaičiai.

Pabaiga. Pradžia Nr. 82

Mindaugas ČERNIAUSKAS Merkinės muziejus

Merkinės rabinų sveikinimas Prezidentui A. Smetonai 60-mečio proga, iš LCVA